

Elżbieta Firlit

PROCEDURY REJESTRACJI PODMIOTÓW WYZNANIOWYCH I ZMIANY W STRUKTURZE WYZNANIOWEJ POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA PO 1989 ROKU

Wprowadzenie

W powszechnym przekonaniu współczesna Polska definiowana jest jako kraj katolicki i stosunkowo rzadko w potocznej percepcji religijnego krajobrazu dostrzega się jego różnorodność wyznaniową. Istotnie, w polskim społeczeństwie wyznanie rzymskokatolickie jest dominujące i jego kluczowa pozycja widoczna jest w wymiarze instytucjonalnym, behawioralnym i symbolicznym, a także jest solidnie udokumentowana zarówno danymi statystycznymi, jak i wynikami licznych badań socjologicznych na reprezentatywnych, ogólnopolskich próbach badawczych.

Jednak obok „olbrzyma” jest w Polsce liczna i bardzo zróżnicowana mozaika innych kościołów i związków wyznaniowych, które są – zgodnie z zapisem w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. – „równouprawnione” i – jak czytamy dalej w ustawie zasadniczej – „stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego” (art. 25)¹. W okresie 25 lat transformacji systemowej w Polsce, której cezurą jest symboliczna już dzisiaj data częściowo wolnych wyborów do Sejmu i Senatu z 4 czerwca 1989 r., zaszły istotne zmiany w strukturze wyznaniowej. Zostały one spowodowane wielorakimi przyczynami, wśród których jako najważniejsze należy wymienić zmianę systemu politycznego i związanego z nią odejścia od „jedynie słusznej ideologii” oraz od sterowanej (aczkolwiek mało skutecznej) ateizacji społeczeństwa, nowe uregulowania legislacyjne w odniesieniu do kościołów i związków wyznaniowych, dynamiczny rozwój pluralizmu z różnymi jego przejawami, w tym również w warstwie światopoglądowej. Wraz z rozpadem żelaznej

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., DzU nr 78, poz. 483.

kurtyny rozdzielającej państwa Europy na dwa bloki polityczne i gospodarcze, dynamicznymi przemianami ustrojowymi nastąpiło szerokie otwarcie Polski na zróżnicowane wpływy społeczno-kulturowe i także różnego rodzaju nowe trendy i ruchy religijne. Wiele z nich stało się nowymi elementami, z czasem stosunkowo silnie umocowanymi w strukturze wyznaniowej polskiego społeczeństwa (np. popularne od dawna w USA i w krajach Europy Zachodniej odłamy religii Dalekiego Wschodu, różne związki wyznaniowe z nurtu ewangelicznego, różne ugrupowania ruchu zielonoświątkowego). Badacze nowych ruchów religijnych i ich dynamicznego przyrostu w Polsce w pierwszej dekadzie transformacji systemowej za jedną z przyczyn ich relatywnie szybkiej asymilacji w polskiej rzeczywistości uznawali cechy charakterystyczne dla społeczeństwa pozostającego przez wiele lat w politycznie sankcjonowanej izolacji od świata Zachodu. „Łatwość przestrzennej komunikacji oraz otwartość – typowa dla społeczeństw długo żyjących w izolacji i w odgórnie kontrolowanym przepływie informacji – potęgują zjawiska akceptacji i adaptacji wszelkich »nowinek« z Zachodu. Brak krytycyzmu, bezrefleksyjne naśladownictwo mody postmodernistycznego rozgardiaszu ideowego, przy równoczesnym poczuciu niższej wartości kultury rodzimej i stopnia zaawansowania jej cywilizacyjnego rozwoju, sprzyjają asymilacji nowych idei, w tym i religijnych”². Tym procesom stosunkowo szybkiej implementacji nowych nurtów religijnych na polski grunt sprzyjały administracyjne procedury rejestracji nowych kościołów i związków wyznaniowych, obowiązujące od początku transformacji ustrojowej. Na tym administracyjno-proceduralnym aspekcie przemian w strukturze wyznaniowej Polski koncentruję się w niniejszym opracowaniu. Odwołuję się w nim również do danych statystycznych pokazujących skalę zjawiska w latach 1989–2013. Ze względu na szczupłość opracowania pomijam szerokie, wielowymiarowe zagadnienie społeczno-kulturowych przyczyn konwersji religijnej i subiektywnych motywów wyboru przez ludzi nowej formuły religijnej.

1. Procedura rejestracji kościołów i związków wyznaniowych w Polsce po 1989 r.

W okresie bezpośrednio poprzedzającym zasadnicze przemiany ustrojowe w Polsce, jako jedna z konsekwencji obrad Okrągłego Stołu (luty–kwiecień 1989 r.), nastąpiły

² M. Libiszowska-Żółtkowska, *Nowe ruchy religijne w zwierciadle socjologii*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001, s. 10.

istotne zmiany w systemie relacji między państwem a kościołami³. Decyzją Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniu 17 maja 1989 r. uchwalono trzy ustawy (zwane często „ustawami kościelnymi”), a mianowicie: Ustawę o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁴, Ustawę o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁵ oraz Ustawę o ubezpieczeniu społecznym duchownych⁶. Tryb rejestrowania kościołów i związków wyznaniowych został określony w Ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania w Dziale III, zatytułowanym „Tworzenie kościołów i innych związków wyznaniowych”. Zawiera on dziewięć artykułów (art. 30–38) szczegółowo określających postępowanie przy składaniu „deklaracji” (wniosków) o rejestrację, obligatoryjną zawartość takiego wniosku, tryb podejmowania decyzji i ewentualnego odwołania się od niej, zasady wpisu do rejestru, a także okoliczności wykreślenia z tego rejestru oraz tryb postępowania likwidacyjnego⁷. W artykule 32 wyszczególniono elementy składowe deklaracji, którą – w tamtym okresie – należało złożyć w Urzędzie do spraw Wyznań. Były one następujące:

- „1) Informacja o podstawowych założeniach doktrynalnych wyznania,
- 2) lista osób zgłaszających, zawierająca imiona i nazwiska, obywatelstwo, datę urodzenia, miejsce zamieszkania i własnoręczne podpisy,
- 3) adres tymczasowej siedziby kościoła lub innego związku wyznaniowego,
- 4) statut”⁸.

Wymienione warunki były stosunkowo łatwe do spełnienia i w kolejnych nowelizacjach ustawy zostały znacznie zaostrzone. W obecnie obowiązującej wersji, którą przytaczam dalej, wymagane jest notarialne poświadczenie podpisów wnioskodawców, podanie adresu stałej (nie tymczasowej) siedziby podmiotu ubiegającego się o rejestrację, a także wnioskodawca zobligowany jest do przedstawienia informacji o „dotychczasowych formach życia religijnego i metodach działania kościoła lub innego związku wyznaniowego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej”⁹.

Organem wydającym decyzje w sprawie rejestracji i odmowy rejestracji był w roku 1989 Minister-Kierownik Urzędu do spraw Wyznań¹⁰, w latach 1990–1996-Minister-

³ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, wyd. II, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005, s. 34.

⁴ DzU nr 29, poz. 154.

⁵ Ibidem, poz. 155.

⁶ Ibidem, poz. 156.

⁷ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, DzU nr 29, poz. 155, art. 30–38.

⁸ Ibidem, art. 32.1.

⁹ Jednolity tekst Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, zamieszczony jako załącznik do Obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 listopada 2005 r., DzU nr 231, poz. 1965.

¹⁰ Urząd do spraw Wyznań został utworzony 19 kwietnia 1950 r., zaś decyzję o jego likwidacji podjął Sejm w dniu 23 listopada 1989 r.

-Szef Urzędu Rady Ministrów, od stycznia 1997 r. – Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, zaś od listopada 2011 r. – Minister Administracji i Cyfryzacji. W pierwotnej wersji ustawy, w art. 31 określono minimalną liczbę osób wnioskujących o rejestrację związku wyznaniowego jako „co najmniej 15 obywateli polskich posiadających pełną zdolność do czynności prawnych”¹¹. Po nowelizacji ustawy w dniu 26 czerwca 1997 r. artykuł ten stanowi, że „Prawo wniesienia wniosku, o którym mowa w art. 30, przysługuje co najmniej 100 obywatelom polskim posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych”¹². Takie określenie minimalnej liczby wnioskodawców obowiązuje od 30 maja 1998 r. po ogłoszeniu nowelizacji ustawy w Dzienniku Ustaw nr 59 z dnia 15 maja 1998 r. Zmiana ustawowego minimum liczby wnioskodawców podniosła znacznie próg trudności ubiegania się o rejestrację i spowodowała spadek dynamiki rejestrowania nowych podmiotów religijnych. Jest to widoczne w zestawieniach statystycznych, o czym piszę w dalszej części opracowania.

Jak już wspomniałam, od listopada 2011 r. procedurą rejestracji, ewidencjonowania i ewentualnej likwidacji „kościółów lub innych związków wyznaniowych” zajmuje się Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji¹³, a jego ramach Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych prowadzący wszelkie sprawy z zakresu stosunków między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi¹⁴. W załączniku zamieszczonym na stronie internetowej tego ministerstwa precyzyjnie określono postępowanie administracyjne przy wpisie związku wyznaniowego do rejestru, obligatoryjną zawartość statutu „kościół lub innego związku wyznaniowego”, procedurę odmowy rejestracji, a także sytuacje, w których podmiot wyznaniowy podlega wykreśleniu z rejestru¹⁵. Tryb postępowania administracyjnego w sprawie wpisu do rejestru określono następująco: „Zgodnie z art. 30 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (DzU 2005, nr 231, poz. 1965, z późn. zm.), zwanej dalej »ustawą«, prawo wpisu do Rejestru kościołów i innych

¹¹ Ibidem, art. 31.

¹² Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz o zmianie niektórych ustaw, opublikowana w DzU 1998 nr 59, poz. 375, <http://dokumenty.rcl.gov.pl/D1998059037501.pdf>

¹³ Minister Administracji i Cyfryzacji kieruje działami administracji rządowej – administracja publiczna, informatyzacja, łączność, wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, na podstawie § 1 ust. 2 Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2011 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Administracji i Cyfryzacji. Zob. DzU nr 248, poz. 1479.

¹⁴ Zakres działania Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych został określony w Zarządzeniu nr 5 Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji opublikowanym w DzUz. Ministra Administracji i Cyfryzacji 2012, poz. 5. Zob. http://e-dziennik.mac.gov.pl/DUM_MAC/2012/5/Akt.pdf; zob. również <https://mac.gov.pl/departament-wyznan-religijnych-oraz-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych>

¹⁵ *Wpis do Rejestru, zmiana statutu, wykreślenie z Rejestru*, <https://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2013/11/wpis-do-rejestru.pdf>

związków wyznaniowych, zwanego dalej »Rejestrem«, jest realizowane przez złożenie Ministrowi Administracji i Cyfryzacji deklaracji o utworzeniu kościoła lub innego związku wyznaniowego i wniosku o wpis do Rejestru. Prawo wniesienia wyżej wymienionego wniosku przysługuje **co najmniej 100 obywatelom polskim posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych**. Wniosek powinien zawierać:

- 1) listę zawierającą imiona i nazwiska, daty urodzenia, miejsca zamieszkania, numery i cechy dokumentów tożsamości oraz notarialnie potwierdzone podpisy wnioskodawców,
- 2) informację o dotychczasowych formach życia religijnego i metodach działania kościoła lub innego związku wyznaniowego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,
- 3) informację o podstawowych celach, źródłach i zasadach doktrynalnych, obrzędach religijnych,
- 4) adres siedziby kościoła lub innego związku wyznaniowego oraz dane osób wchodzących do kierowniczych organów wykonawczych:
 - a) imiona i nazwisko,
 - b) datę urodzenia,
 - c) adres zamieszkania,
 - d) nazwę, serię i numer dokumentu tożsamości,
 - e) nr PESEL,
- 5) statut.

W przypadku wybrania **komitetu założycielskiego**, o którym mowa w art. 31 ust. 3 Ustawy, wniosek o wpis do Rejestru powinien zawierać także podpisany przez wnioskodawców protokół z wyboru tego komitetu określający datę i miejsce wyborów oraz następujące dane osób wchodzących w jego skład:

- 1) imiona i nazwisko,
- 2) datę urodzenia,
- 3) adres zamieszkania,
- 4) rodzaj, serię i numer dokumentu tożsamości,
- 5) nr PESEL¹⁶.

W dalszych partiach cytowanego dokumentu określono (w 10 punktach) wymaganą zawartość statutu kościoła lub innego związku wyznaniowego ubiegającego się o rejestrację, zamieszczono również zastrzeżenie o możliwości „żądania od wnioskodawców wyjaśnień treści wniosku” przez Ministra Administracji i Cyfryzacji, a także o możliwości sprawdzania prawdziwości podanych we wniosku informacji

¹⁶ Ibidem.

przez „odpowiednie organy państwowe”¹⁷. Minister zobligowany jest podjąć decyzję w terminie 3 miesięcy od daty wszczęcia postępowania o wpis kościoła lub innego związku wyznaniowego do rejestru. Decyzja może być negatywna w przypadku braków formalnych lub nieprawdziwości informacji podanych we wniosku, a także wtedy, gdy wniosek zawiera treści sprzeczne z przepisami „ustaw chroniącymi bezpieczeństwo i porządek publiczny, zdrowie, moralność publiczną, władzę rodzicielską albo podstawowe prawa i wolności innych osób”. Od administracyjnej decyzji ministra przysługuje wnioskodawcom prawo wniesienia skargi do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie¹⁸.

Aktualnie w Departamencie Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji prowadzony jest „Informatyczny Rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych” (zwany „informatycznym Rejestrem”), do którego są wpisywane te kościoły i inne związki wyznaniowe, które nie mają uregulowanej sytuacji prawnej na drodze odrębnej ustawy (kategoria A w Rejestrze), a także organizacje międzykościelne (kategoria B w Rejestrze). Prowadzeniem informatycznego Rejestru zajmuje się Wydział Rejestru oraz Obsługa Organizacyjno-Administracyjnej¹⁹. Natomiast odrębnymi aktami prawnymi uregulowana jest sytuacja 12 kościołów oraz 3 związków wyznaniowych, w tym największego w Polsce Kościoła Katolickiego, którego sytuacja prawna została uregulowana na mocy konkordatu – dwustronnej umowy międzynarodowej zawartej między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie w dniu 28 lipca 1993 r. i ratyfikowanego w lutym 1998 r.²⁰ Należy zauważyć, że w pierwszym okresie transformacji ustrojowej została uregulowana na mocy odrębnych aktów prawnych sytuacja prawna 12 podmiotów wyznaniowych (lata 1989–1997), pozostałe trzy regulacje pochodzą z okresu II Rzeczypospolitej (lata 1928 i 1936), ale dalej zachowują swoją moc obowiązującą. Pełny wykaz tych 15 podmiotów wyznaniowych wraz z nazwami

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ *Informatyczny rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych*, <https://mac.gov.pl/file/informatyczny-rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowychdoc>

²⁰ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., DzU 1998, nr 51, poz. 318, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19980510318>. Na temat konkordatu mamy bardzo bogatą literaturę prawniczą. Podkreśla się w niej między innymi, że „Unormowania zawarte w Konkordacie powinny być interpretowane przy uwzględnieniu wykładni przyjętej w Oświadczeniu rządowym z dnia 26 stycznia 1998 r. w sprawie Deklaracji Rządu RP z 15 kwietnia 1997 r. w celu zapewnienia jasnej wykładni przepisów Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.”. Zob. A. Gajda, *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Polsce*, w: *Instytucje religijne w krajach Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, red. E. Firlit, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2009, s. 199. Zob. również W. Góralski, *Konkordat Polski z 1993 od podpisania do ratyfikacji*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1998; J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Wydawnictwa KUL, Lublin 2000.

aktów prawnych regulujących ich stosunek z państwem jest obecnie zamieszczony na stronie internetowej Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji²¹.

²¹ „Obecnie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działa 15 kościołów i innych związków wyznaniowych, których stosunki z Państwem są uregulowane odrębnymi aktami prawnymi. Są to:

- 1) Kościół Katolicki w Rzeczypospolitej Polskiej – Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., ratyfikowany w 1998 r. (DzU 1998, nr 51, poz. 318), zwany dalej „Konkordatem”, oraz Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 29, poz. 154, z późn. zm.), zwana dalej „ustawą katolicką”;
- 2) Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny – Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (DzU nr 66, poz. 287, z późn. zm.);
- 3) Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 73, poz. 323, z późn. zm.);
- 4) Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 73, poz. 324, z późn. zm.);
- 5) Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 97, poz. 479, z późn. zm.);
- 6) Kościół Chrześcijańskich Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijańskich Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 97, poz. 480, z późn. zm.);
- 7) Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 97, poz. 481, z późn. zm.);
- 8) Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 97, poz. 482, z późn. zm.);
- 9) gminy wyznaniowe żydowskie tworzące Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 41, poz. 251, z późn. zm.);
- 10) Kościół Katolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 41, poz. 252, z późn. zm.);
- 11) Kościół Starokatolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 41, poz. 253, z późn. zm.);
- 12) Kościół Zielonoświątkowy w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 41, poz. 254, z późn. zm.);
- 13) Wschodni Kościół Staroobrzędowy, nieposiadający hierarchii duchownej – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej (DzU nr 38, poz. 363, z późn. zm.);
- 14) Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 30, poz. 240, z późn. zm.);
- 15) Karaimski Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 30, poz. 241, z późn. zm.)”.

Zob. *Kościoly i inne związki wyznaniowe*, <https://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2013/09/koscioly-i-inne-zwiazki-wyznaniowe.pdf>

2. Zmiany w strukturze wyznaniowej w świetle danych statystycznych

Prowadzony od 1990 r. w Głównym Urzędzie Statystycznym wykaz kościołów i wyznań religijnych został pierwotnie utworzony na podstawie danych dawnego Urzędu do spraw Wyznań. Corocznie jest aktualizowany na podstawie ewidencji zarejestrowanych kościołów i związków wyznaniowych prowadzonych przez właściwe ministerstwo – taką jednostką od roku 2011 jest, o czym już pisałam wyżej, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych w Ministerstwie Administracji i Cyfryzacji. Dane pochodzące z rejestru prowadzonego w ministerstwie GUS uzupełnia i weryfikuje, zbierając od 1990 r. informacje za pośrednictwem formularzy ankietowych (tzw. Ankieta Wyznaniowa) wypełnianych (nieobligatoryjnie) przez przedstawicieli poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych²². Na koniec 2011 r. baza danych GUS obejmowała dane dotyczące 191 kościołów i związków wyznaniowych. Jak podają autorzy opracowania *Wyznania religijne. Stowarzyszenia*

²² Przełom ustrojowy w Polsce w 1989 r. spowodował zmianę w sposobie ewidencjonowania wyznań religijnych. Po likwidacji Urzędu do spraw Wyznań zbieranie „statystyki wyznaniowej” zostało włączone do zadań GUS, w którym – z inicjatywy ówczesnego prezesa GUS Franciszka Kubiczka – w 1989 r. powołano specjalne stanowisko pracy przy Gabinetie Prezesa, mające za zadanie opracowanie wiarygodnych metod pozyskiwania danych statystycznych o wyznaniach religijnych w Polsce. Stanowisko to w 1992 r. zostało przekształcone w Zespół Wyznań Religijnych i Narodowości, który od lipca 1997 r. miał status Wydziału w Departamencie Badań Demograficznych GUS. Kierownikiem tego zespołu był dr Lucjan Adamczuk. Po kolejnych reorganizacji wewnątrz GUS problematykę wyznań i narodowości włączono do prac Departamentu Statystyki Społecznej. W roku 1990 GUS zrezygnował ze stosowanych wcześniej (przez Urząd do spraw Wyznań) obowiązków sprawozdawczych nakładanych na kościoły i związki wyznaniowe. Jako nowy sposób pozyskiwania informacji wprowadzono (od 1990 r.) ankietę statystyczną, wypełnianą przez poszczególne wyznania na zasadzie dobrowolności. Ankieta, zwana „Ankieta Wyznaniową” (AW) zawiera podstawowe pytania dotyczące liczby wyznawców (członków), liczby duchownych (w religiach orientalnych – nauczycieli), liczby parafii (zborów, gmin, ośrodków, centrów, okręgów) oraz liczby ośrodków sakralnych (świątyni, domów modlitwy, miejsc kultu). Formularze Ankiety Wyznaniowej są rozsyłane przez GUS do poszczególnych wyznań na początku każdego roku. GUS korzysta z adresów zarejestrowanych wyznań znajdujących się w Rejestrze kościołów, który był prowadzony przez Departament Wyznań w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, a od 2011 r. przez Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych w Ministerstwie Administracji i Cyfryzacji.

Gromadzone przez GUS, za pośrednictwem Ankiety Wyznaniowej, dane statystyczne nie obejmują Kościoła Rzymskokatolickiego, gdyż na jego temat prowadzone jest od 1972 r. systematyczne zbieranie danych przez Zakład Socjologii Religii Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego SAC, przekształcony w 1993 r. w Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC. Instytut ten (ISKK SAC) od początku lat 90. XX w. ściśle współpracuje z GUS na mocy specjalnego porozumienia, którego sygnatariuszem jest Sekretariat Episkopatu Polski. Wszystkie dane statystyczne o Kościele Rzymskokatolickim publikowane przez GUS (w rocznikach statystycznych i innych publikacjach) pochodzą z badań prowadzonych systematycznie przez ISKK SAC. Szerzej na temat zbierania danych o kościołach i związkach wyznaniowych przez GUS zobacz w kolejnych edycjach informatora GUS o wyznaniach religijnych, stowarzyszeniach narodowościowych i etnicznych w Polsce wydanych w latach: 1993, 1997, 2000, 2003, 2007, 2010, 2013.

narodowościowe i etniczne w Polsce 2009–2011, wydanego w 2013 r., „począwszy od roku 1990 do 2011 roku status prawny uzyskało 141 wyznań, co stanowi 74% uwzględnionej w analizie i opisach zbiorowości 191 wyznań – tzn. wszystkich figurujących w wykazie i bazach danych GUS, niezależnie od tego, czy obecnie jeszcze funkcjonują, czy też uległy rozwiązaniu (względnie weszły w skład innych)”²³. Z długofalowej analizy danych GUS wynika, że bezpośrednio po wejściu w życie Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, umożliwiającej rejestrację nowych kościołów i związków wyznaniowych, była największa jednoroczna liczba rejestracji – w 1990 r. uznano 23 związki wyznaniowe. Przez kolejnych osiem lat przybywało średnio po 10 nowych zarejestrowanych związków wyznaniowych. Wraz z ogłoszeniem nowelizacji ustawy (DzU 1998, nr 59), która między innymi zwiększyła minimalną liczbę wnioskodawców zabiegających o rejestrację związku wyznaniowego do 100 osób, nastąpiło zahamowanie tempa rejestrowania nowych podmiotów religijnych. Jak podają dane GUS, w 1999 r. nie odnotowano żadnego przypadku rejestracji²⁴. Nie oznacza to jednak, że wnioski o taką rejestrację nie były składane. Ani GUS, ani MAC nie podają zestawień negatywnych decyzji w sprawie wniosków o zarejestrowanie związku. Rozproszone informacje na ten temat można znaleźć w niektórych opracowaniach z literatury przedmiotu lub na prywatnych stronach internetowych. Z monitoringu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka wynika, że w latach 1990–2001 wydano 50 decyzji odmawiających rejestracji²⁵, z kolei zestawienie zamieszczone na stronie internetowej <http://katolikos.republika.pl> informuje o wydaniu 42 odmów rejestracji w latach 1993–2002, w tym 39 decyzji negatywnych w latach 1993–1999²⁶. Jako przykład decyzji odmownej można podać przypadek Polskiego Ruchu Raeliańskiego, który zaskarżył (druga połowa 1998 r.) odmowną decyzję Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji do Naczelnego Sądu Administracyjnego. Decyzją z dnia 22 stycznia 1999 r. NSA oddalił skargę, argumentując, że „założenia doktrynalne tego ruchu nie pozostają w związku ze związkiem wyznaniowym jako organizacją o charakterze religijnym”²⁷. Inny przypadek to negatywna decyzja w sprawie wniosku o rejestrację Zakonu Wtajemniczonego Rycerstwa Linii

²³ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009–2011*, GUS, Warszawa 2013, s. 13, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_8558_PLK_HTML.htm

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A. Mikulska, *Wolność sumienia i wyznania: raport z monitoringu*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2002, s. 43.

²⁶ *Wykaz decyzji odmawiających wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych*, <http://katolikos.republika.pl/r/koscioly1.htm>

²⁷ Ł. Doktor, M. Doktor, *Przesłanki i skutki rejestracji wspólnot religijnych w Polsce i Republice Federalnej Niemiec – próba porównania*, w: *Oblicza religii i religijności*, red. I. Borowik, M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Doktor, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2008, s. 265.

Spiralnego Pierścienia. Argumenty MSWiA przeciwko rejestracji tego ugrupowania dotyczące „niereligijnego charakteru związku” zostały przez wnioskodawców zaskarżone do NSA, który orzekł konieczność powołania biegłych do rozstrzygnięcia wątpliwości co do religijnego charakteru ubiegającego się o rejestrację związku. W trakcie procedury orzeczniczej weszły w życie nowe wymogi ustawowe odnośnie do minimalnej liczby osób wnioskujących, których Zakon nie spełnił i w konsekwencji nie został zarejestrowany²⁸.

Ostatecznie w latach 1990–1999 zarejestrowano 114, czyli 60% spośród ogólnej liczby 191 kościołów i związków wyznaniowych znajdujących się w bazie GUS na koniec 2011 r. Można niewątpliwie stwierdzić, że po wejściu w życie Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania do chwili jej nowelizacji w 1998 r., owocującej między innymi uszczelnieniem i doprecyzowaniem procedury rejestracji nowych podmiotów religijnych, można mówić o wyjątkowej skali i dynamice organizowania się i rejestrowaniu nowych związków wyznaniowych w Polsce.

Nie wszystkie zarejestrowane w tym czasie nowe podmioty religijne przetrwały do 2011 r. GUS, który od roku 1991 prowadzi również ewidencję zaprzestania działalności przez związki wyznaniowe, wymienia 17 takich przypadków (zob. tabela 1). Okazuje się, że wszystkie ugrupowania religijne, które zaprzestały działalności, miały dość krótki staż, a ponadto „wszystkie wyznania, które uległy rozwiązaniu, zarejestrowane zostały w latach 1990–1999”²⁹, a więc w okresie obowiązywania stosunkowo łatwych do spełnienia ustawowych wymogów rejestracyjnych.

Od roku 2000 następuje stabilizacja w procesie rejestrowaniu nowych kościołów i związków wyznaniowych. W porównaniu z dekadą lat 90. widoczny jest znaczny spadek liczby rejestrowanych związków wyznaniowych – jak wskazują dane GUS jest to średnio po 2–3 kościoły lub związki wyznaniowe na rok³⁰.

Odwołując się do danych statystycznych z lat 1989–2011 i przyjmując jako stan wyjściowy dane z 1989 r., widoczne jest, że w ciągu 22 lat liczba zarejestrowanych i działających w Polsce kościołów i związków wyznaniowych zwiększyła się ponad trzykrotnie. Rok 1989 zamykał się ogólną liczbą 50 działających kościołów i związków wyznaniowych, natomiast w 2011 r. (ostatnie dane GUS) jest ich 174. Zatem w ciągu 22 lat przybyło w Polsce 124 aktywnie działających związków wyznaniowych.

²⁸ Ibidem, s. 265–266.

²⁹ *Wyznania religijne...*, op.cit., s. 13.

³⁰ Ibidem.

Tabela 1. Liczebności zarejestrowanych oraz działających kościołów i związków wyznaniowych w poszczególnych latach według danych GUS

Rok uznania	Liczba wszystkich zarejestrowanych wyznań	w tym istniejących w 2011 r.
Ogółem	191	174
do 1984	33	33
1985–1989	17	17
1990	23	20
1991	7	5
1992	10	9
1993	9	6
1994	11	8
1995	11	10
1996	16	13
1997	18	18
1998	9	9
1999	–	–
2000	2	2
2001	2	2
2003	5	4
2004	3	3
2005	–	–
2006	5	5
2007	1	1
2008	2	2
2009	4	4
2010	2	2
2011	1	1

Źródło: *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009–2011*, GUS, Warszawa 2013, s. 13.

Zestawienie zamieszczone w tabeli 1 można uzupełnić danymi opublikowanymi w czerwcu 2014 r. na stronie internetowej Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych w MAC. Wynika z nich, że w roku 2012 nie zarejestrowano żadnego podmiotu religijnego, w roku 2013 zarejestrowano dwa związki religijne – Wyznawcy Słońca z siedzibą w Szklarskiej Porębie oraz Staroprawosławna Cerkiew Staroobrzędowców z siedzibą w miejscowości Gabowe Grądy, zaś w roku 2014 (do czerwca) – jeden związek wyznaniowy o nazwie Kościół Dobrej Nadziei z siedzibą w Warszawie. Wykaz zarejestrowanych kościołów i związków wyznaniowych zamieszczony na stronie MAC obejmuje okres od stycznia 1990 r. do czerwca

2014 r. i jest to ogółem 178 podmiotów³¹. W tym miejscu warto wspomnieć o stosunkowo głośniejszej w ostatnim czasie w mass mediach sprawie rejestracji Kościoła Latającego Potwora Spaghetti, któremu decyzją Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 15 marca 2013 r. odmówiono rejestracji. Minister powołał się na opinię biegłych z dziedziny religioznawstwa, którzy stwierdzili, że doktryna tego związku „zdradza w sposób zdecydowany cechy parodii doktryn już istniejących, a zwłaszcza chrześcijaństwa, zmierzając do ośmieszenia lub podważenia pewnych idei/prawd wiary, które mogą budzić sprzeciw u niewierzących (np. przekonanie o spożywaniu ciała i krwi Chrystusa w trakcie komunii). Samo parodiowanie nie jest niczym naganym ani zakazanym, ale w tym wypadku widać, iż jest to podstawowy cel rozważanej tu grupy. Można więc domniemywać, iż grupie tej nie tyle chodzi o stworzenie własnej doktryny oraz łączenie wokół niej grona wyznawców celem powołania do życia jakiejś nowej gminy wyznaniowej, lecz o ośmieszenie zasad obowiązujących w innej religii (w tym wypadku chrześcijańskiej). W rzeczywistości mamy tu więc do czynienia z czymś w rodzaju antyreligii”³². Wnioskodawcy odwołali się od negatywnej decyzji ministra do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie, który w kwietniu 2014 r. „uchylił decyzję Ministra i zasądził od Ministra Administracji i Cyfryzacji na rzecz skarżących [...] kwotę 474 (czteryście siedemdziesiąt cztery) złote tytułem zwrotu kosztów postępowania”³³. Wnioskodawcy na stronie internetowej swojego ugrupowania zapowiadają ponowne ubieganie się o wpis do rejestru kościołów i związków wyznaniowych.

Powyższy przykład pokazuje, że wśród podmiotów zarejestrowanych jako kościoły i związki wyznaniowe jest bardzo duże zróżnicowanie i klasyfikowanie tej mozaiki jest niezwykle trudnym zadaniem ze względu na nieporównywalne często cechy doktrynalne, kultowe, historyczne, strukturalno-organizacyjnych, funkcjonalne. Zwracają na to uwagę socjologowie, psychologowie, politolodzy i statystycy zajmujący się zagadnieniem wyznań religijnych³⁴. Jeden z wariantów takiej klasyfikacji znajdujemy w cyklicznych publikacjach GUS wydawanych od 1993 r. Wymienia się tu 8 kategorii, do których włączono zarówno 15 kościołów i związków wyznaniowych mających uregulowany status w drodze odrębnych, dwustronnych ustaw regulujących stosunki

³¹ *Kościoły i związki wyznaniowe wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych – stan na 06.06.2014*, https://mac.gov.pl/files/e-rejestr_06.06.2014.pdf

³² *Minister Administracji i Cyfryzacji odmówił wpisu do Rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych Kościoła Latającego Potwora Spaghetti*, <https://mac.gov.pl/aktualnosci/minister-administracji-i-cyfryzacji-odmowil-wpisu-do-rejestru-kosciolow-i-innych>

³³ Wyrok WSA w tej sprawie wraz z uzasadnieniem można znaleźć w: http://www.klps.pl/pliki/WSA-Warszawa-8_04_2014.pdf

³⁴ Zob. Z. Pasek, *Pstrokate piękno – szkice z historii duchowości chrześcijańskiej*, Media Press, Kraków 1999, s. 210–215; M. Libiszowska-Żółtkowska, *Nowe ruchy...*, op.cit., s. 61–74.

z państwem, jak i te, które nie mają uregulowanej sytuacji prawnej na drodze odrębnej ustawy, a podstawą ich prawnego usankcjonowania jest procedura rejestracji w odnośnym ministerstwie. Niektóre z tych kategorii obejmują po kilka jednostek wyznaniowych, inne zaś kilkanaście lub kilkadziesiąt i w tych przypadkach ograniczą się do podania nazw tylko tych, które mają stosunkowo dużą liczbę członków. Zatem wedle systematyzacji GUS ogół kościołów i związków wyznaniowych w Polsce dzieli się na następujące grupy wyznaniowe³⁵:

- **Wyznania katolickie** obejmujące 9 kościołów: Kościół Rzymskokatolicki, Kościół Greckokatolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego, Kościół Neounicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego, Kościół Ormiański obrządku ormiańsko-katolickiego, Kościół Starokatolicki Mariawitów, Kościół Polskokatolicki w RP, Kościół Katolicki Mariawitów w RP, Kościół Starokatolicki w RP, Polski Narodowy Kościół Katolicki w RP.
- **Wyznania prawosławne**, do których należą 2 kościoły: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny oraz Wschodni Kościół Staroobrzędowy.
- **Wyznania protestanckie** – do tej grupy należy 67 jednostek, największe z nich to Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP, Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w RP, Kościół Chrześcijan Baptystów w RP, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP, Kościół Zielonoświątkowy oraz 61 (według stanu na rok 2011) mniejszych liczebnie wyznań proveniencji protestanckiej mających w swoich nazwach zarówno określenie „kościół”, jak i „zbór”, „centrum” „wspólnota”, „stowarzyszenie”, „zrzeszenie”.
- **Wyznania islamskie** – kategoria obejmuje 5 związków wyznaniowych: Muzułmański Związek Religijny w RP, Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej, Islamskie Zgromadzenie Ahl-ul-Bayt, Stowarzyszenie Muzułmańskie „Ahmadiyya”, Liga Muzułmańska w RP.
- **Wyznania judaistyczne** – według GUS w 2011 r. było zarejestrowanych 5 związków wyznaniowych, z których 4 określono jako faktycznie istniejące, zaś w sporządzonej ewidencji wymieniono tylko 2: Izraelską Niezależną Gminę Wyznaniową w Poznaniu i Gminę Wyznaniową Starozakonnych w RP³⁶. Obie te gminy działają w opozycji do Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (który w publikacji GUS z 2013 r. został zaliczony do kategorii „wyznań różnych”³⁷). Na stronie internetowej tego związku podano informację o rejestracji w 1993 r. jako kontynuacja Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego powstałego w 1946 r.

³⁵ *Wyznania religijne...*, op.cit., s. 35–180. W kilku przypadkach odwołuję się również do danych z wcześniejszych wydań tej publikacji (z lat: 1993, 1997, 2000, 2003, 2007, 2010).

³⁶ *Ibidem*, s. 127.

³⁷ *Ibidem*, s. 158.

oraz że „jest prawnym kontynuatorem przedwojennych gmin. Reprezentuje polskich Żydów w procesie odzyskiwania przedwojennego mienia gmin żydowskich i innych wyznaniowych osób prawnych (proces restytucji). Celem działalności związku jest organizowanie życia religijnego i kulturalnego członkom gmin w Polsce oraz działalność charytatywna”³⁸. Związek skupia 8 gmin żydowskich (Warszawa, Wrocław, Kraków, Łódź, Szczecin, Katowice, Bielsko-Biała, Legnica) oraz 5 filii w mniejszych ośrodkach zamieszkałych przez Żydów.

- **Wyznania orientalne** – liczebność związków wyznaniowych w obrębie tej kategorii jest bardzo zmienna. W 1997 r. zaliczono tu 16 związków wyznaniowych, w 2005 r. – 12, zaś w roku 2011 jest to 18 różnych grup związanych z religiami Dalekiego Wschodu, w tym przede wszystkim związki wyznaniowe wywodzące się z tradycji hinduistycznej i buddyjskiej. Są to między innymi: Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kryszny, Instytut Wiedzy o Tożsamości „Misja Czaitanii”, Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma Kagyu, Związek Buddyjski Bencien Karma Kamtsang, Misja Buddyjska „Trzy Schronienia” w Polsce.
- **Wyznania inne** – do tej kategorii GUS zalicza ugrupowania wyznaniowe niezwiązane z żadną z wielkich religii światowych, „które nawiązują do innych tradycji religijnych (jak np. ruchy neopogańskie) lub łączące elementy wielu różnych tradycji”³⁹. Kategoria obejmuje 20 związków wyznaniowych o charakterze synkretycznym i tę liczebność podano w zestawieniu zarówno za 2008 r., jak i w 2011 r.⁴⁰ Do tej kategorii zaliczono trzecie co do wielkości wyznanie w Polsce (129 270 członków w 2011 r.), popularnie zwane Świadcami Jehowy, czyli „Strażnica” – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe Zarejestrowany Związek Wyznania Świadców Jehowy w Polsce. Jest tu również Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich w Polsce (Mormoni), a także liczący zaledwie 115 wyznawców Karaimski Związek Religijny w RP oraz związane z neopogańskim nurtem zrzeszenie Rodzima Wiara, zarejestrowane w 1996 r., które legitymizuje się zasadami wiary skodyfikowanymi w „Wyznaniu Wiary Lechitów”, a główny cel określa jako pielęgnowanie starodawnych „prapolskich obyczajów i obrzędów oraz inicjowanie obchodów rodzimych świąt”⁴¹.
- **Wyznania różne** o niepełnych danych. Jest to kategoria obejmująca różnorodne związki wyznaniowe o niepełnych danych, w tym również nowe ruchy religijne

³⁸ Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ w RP), <http://www.jewish.org.pl/index.php/pl/wiadomosci-mainmenu-57/157-zwiazek-gmin-wyznaniowych-mydowskich-w-rp.html>

³⁹ *Wyznania religijne...*, op.cit., s. 142.

⁴⁰ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006–2008*, GUS, Warszawa 2010, s.15 oraz *Wyznania religijne... 2009–2011*, op.cit., s. 14.

⁴¹ *Ibidem*, s.149.

zarejestrowane w ostatnich latach, o których brak wystarczających informacji, by jednoznacznie zaliczyć je do poprzednich kategorii. Według stanu na 2011 r. kategoria ta liczy 49 związków wyznaniowych. Aby zilustrować ich różnorodność, wymieniam niektóre, podając w nawiasie rok rejestracji na terenie Polski:

- Jednota Braci Polskich (1967 r.), z której wyodrębniły się dwie grupy: Unitarianie i Zbór Panmonistyczny;
- Kościół Zjednoczeniowy, czyli Ruch pod wezwaniem Ducha Świętego dla Zjednoczenia Chrześcijaństwa Światowego, potocznie zwany Kościołem Moona od nazwiska założyciela Sun Myung Moon (1990 r.);
- Zbór Ewangeliczny „Betel” w Warszawie (1994 r.);
- Kościół Anglikański w Polsce (1996 r.);
- związany z nurtem New Age ruch parareligijny Zachodni Zakon Sufi (1991 r.);
- grupa Centrum Chrześcijańskie „Miecz Ducha” powstała z odłączenia się charyzmatycznej wspólnoty „Emanuel” od Kościoła Katolickiego (1998 r.);
- skupiający cudzoziemców Warszawski Kościół Międzynarodowy (2000 r.);
- Kościół Armia Zbawienia w RP (2006 r.) o proweniencji metodystycznej⁴².

Pogrupowane w osiem kategorii 206 kościołów i związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej (z włączeniem 15 podmiotów, które posiadają uregulowania stosunków z państwem na mocy odrębnych aktów prawnych) to szeroka i zróżnicowana oferta religijna we współczesnej Polsce. Wszystkim zarejestrowanym podmiotom wyznaniowym przysługują prawa wynikające z art. 25 i 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Konstytucja wylicza przykładowe uprawnienia związane z działalnością kościołów i innych związków wyznaniowych, takie jak: prawo do organizowania obrzędów i uroczystości religijnych, posiadania świątyń i innych miejsc kultu (art. 53 ust. 2 Konstytucji RP), prawo kościołów i innych związków o uregulowanej sytuacji prawnej do nauczania religii w szkole (art. 53 ust. 4 Konstytucji RP), a także prawo do występowania ze skargami i wnioskami do Trybunału Konstytucyjnego (art. 79 art. 191 ust. 5 Konstytucji RP). Ponadto kościołom i związkom wyznaniowym przysługuje szereg uprawnień związanych z działalnością charytatywną, opiekuńczą, edukacyjną, oświatową, wychowawczą, naukową, kulturalną i artystyczną. Są one szczegółowo określone w cytowanej już wielokrotnie w tym opracowaniu Ustawie z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

Liczebność zarejestrowanych kościołów i związków wyznaniowych w Polsce oraz ich prawne umocowanie w podstawowych aktach prawnych wskazuje na pluralizm

⁴² Jest on zorganizowany na podobieństwo organizacji militarnych, ma swoich wyznawców („oficerów”, „żołnierzy”, pracowników) w wielu krajach świata, prowadzi rozległą działalność charytatywną i przynależy do Aliansu Ewangelicznego w RP. O Kościele Armia Zbawienia w RP oraz o Armii Zbawienia na świecie można znaleźć stosunkowo dużo informacji w internecie.

wyznaniowy. Niewątpliwe jest stwierdzenie o prawnej gwarancji pluralizmu światopoglądowego we współczesnej Polsce. Niekwestionowany w świetle przytoczonych danych statystycznych jest również zdecydowany wzrost podaży ofert religijnych na polskim „rynku wyznaniowym” w okresie transformacji systemowej, a szczególnie w jej początkowym okresie. Jednak badacze nowych ruchów religijnych w Polsce zwracają uwagę na pewną rozbieżność pomiędzy prawną akceptacją pluralizmu wyznaniowego a jego społecznym i medialnym odbiorem. Zdaniem Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej, od wielu lat zajmującej się badaniem nowych ruchów religijnych, „Polska, z konstytucyjnym zapisem o światopoglądowej neutralności, dopuszcza pluralizm wyznaniowy i w zasadzie nie ingeruje w powstawanie nowych struktur religijnych – pod warunkiem, że nie zagrażają one poczuciu bezpieczeństwa jej obywateli. Prawnie gwarantowane przyzwolenie na światopoglądowy pluralizm nie przekłada się na bezwarunkową akceptację obecnych na terenie Polski wszystkich bez wyjątku wspólnot religijnych. Zjawisko nowych ruchów religijnych, medialnie określane jako »inwazja sekt«, budzi poczucie zagrożenia. W mediach opisy sekt pełnią rolę straszaka, swoistej paniki moralnej stosowanej także w celu odwrócenia uwagi od innych spraw. W dyskursie potocznym i medialnym, częściej niż w naukowym i prawniczym, feruje się oceny, wydaje jednoznaczne sądy, chętniej odwołuje się do stereotypów i korzysta z naznaczeń. Media i występujące na ich publicznej scenie autorytety, rozdając etykiety, sterują emocjami, legitymizują lub deprecjonują rzeczywistość, także religijną. Odbiorcy często bezkrytycznie ulegają tym sugestiom”⁴³.

Ostatnim zagadnieniem, na które chcę zwrócić uwagę w analizie przemian w strukturze wyznaniowej w Polsce w okresie transformacji systemowej, jest wielkość kategorii osób pozostających poza jakimkolwiek wyznaniem religijnym. Na problem z jej oszacowaniem zwracają uwagę autorzy kolejnych opracowań GUS dotyczących wyznań religijnych w Polsce. W edycji opracowania z 2013 r. mówią, że „udało się uzyskać podstawowe dane na temat liczby członków od 146 spośród 174 formalnie działających w 2011 r. wyznań w Polsce. Ponieważ dla potrzeb analitycznych starano się uwzględnić liczbę członków możliwie największej części związków wyznaniowych, to należy zaznaczyć, że są to dane w różnym stopniu aktualne. Większość spośród 28 wyznań o nieznaney liczbie członków należy do liczącej 49 jednostek grupy ogólnie nowych, przez co mało lub w ogóle nierozpoznanych, gdzie tego typu braki danych są stosunkowo najczęstsze – dotyczą prawie połowy tych organizacji. Relatywnie często sytuacje takie dotyczą wyznań tworzących grupę »inne« – 4 spośród

⁴³ M. Libiszowska-Żółtkowska, *Pluralizm wyznaniowy we współczesnej Polsce*, w: *Pomiędzy sekularyzacją a religijnym ożywieniem. Podobieństwa i różnice w przemianach religijności w Polsce i w Niemczech*, red. E. Firlit, M. Hainz, M. Libiszowska-Żółtkowska, G. Pickel, D. Pollack, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012, s. 208–209.

20 wszystkich. Pomijając problem braków danych, stwierdzamy, że kościoły i związki wyznaniowe w Polsce zrzeszają łącznie 34 321,4 tys. wyznawców⁴⁴. Okazuje się jednak, o czym dalej piszą autorzy cytowanego opracowania, że podana liczba wyznawców jest niedoszacowana i odbiega znacząco od wyników licznych badań sondażowych (krajowych i międzynarodowych) realizowanych na poziomie ogólnopolskim, w których znacznie ponad 90% ogółu polskiego społeczeństwa deklaruje przynależność wyznaniową. W ogólnopolskich sondażach CBOS z lat 2005–2012 deklarację „bezwyznaniowości, ateizmu, agnostycyzmu” złożyło 1,5% ogółu badanych w 2005 r., 2,1% w 2009 r. oraz 4,2% w roku 2012. W tych samych latach przynależność do dominującego w Polsce wyznania katolickiego zadeklarowało odpowiednio: 94,6%, 94,7% oraz 93,1%⁴⁵. Zbliżone wielkości odsetek zarejestrowano w ogólnopolskich badaniach przeprowadzonych przez ISKK, przy czym wyniki tych badań pokazują różnicę pomiędzy początkiem transformacji a rokiem 2012. I tak w roku 1991 tylko 1,3% ogółu badanych w wieku 18 i więcej lat określiła się jako niewierzący⁴⁶, w roku 1998 było to 2,8%⁴⁷, w 2002 r. – 1,0%⁴⁸ oraz w 2012 r. – 2,9%⁴⁹.

Wysokie odsetki deklaracji przynależności wyznaniowej uzyskiwane w badaniach sondażowych warto skonfrontować z wielkością odsetek obliczanych na podstawie danych o identyfikację wyznaniową pochodzących z Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r., a więc danych o charakterze sprawozdawczo-statystycznym, opublikowanych w kwietniu 2013 r.⁵⁰

⁴⁴ *Wyznania religijne... 2009–2011*, op.cit., s. 15.

⁴⁵ *Zmiany w zakresie wiary i religijności Polaków po śmierci Jana Pawła II*, Komunikat CBOS – BS/49/2012, Warszawa, kwiecień 2012, s. 2.

⁴⁶ *Religijność Polaków 1991*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, GUS, ISKK, Warszawa 1993, s. 17.

⁴⁷ *Religijność Polaków 1991–1998*, red. W. Zdaniewicz, Instytut Wydawniczy PAX, ISKK, Warszawa 2001, s. 20.

⁴⁸ *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, ISKK, Warszawa 2004, s. 48.

⁴⁹ *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, red. L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz, ISKK, Warszawa 2013, s. 35.

⁵⁰ W Narodowym Spisie Powszechnym z 2011 r., po raz pierwszy od 1931 r., znalazło się pytanie o przynależność wyznaniową. Miało ono charakter dobrowolny, co zostało zaznaczone w formularzu spisowym poprzez zamieszczenie przed pytaniem specjalnej informacji o fakultatywnym charakterze tego pytania oraz uwzględnienie na końcu pytania możliwego do wyboru wariantu odpowiedzi sformułowanej „nie chcę odpowiadać na to pytanie”. Zob. *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny ludności i mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013.

Tabela 2. Ludność Polski według deklarowanej przynależności do wyznania religijnego według wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r.

Przynależność do wyznania religijnego	Ogółem w tys.	W % ogółu ludności	W % ogółu udzielających odpowiedzi na pytanie o wyznanie
Ogółem	38 512	100,00	x
Udzielający odpowiedzi na pytanie o przynależność wyznaniową	35 151	91,27	100,00
należący do wyznania:	34 222	88,86	97,36
Kościoł Katolicki – obrządek łaciński (Kościoł Rzymskokatolicki)	33 729	87,58	95,95
Kościoł Prawosławny	156	0,41	0,44
Związek Wyznania Świadków Jehowy	137	0,36	0,39
Kościoł Ewangelicko-Augsburski	71	0,18	0,20
Kościoł Katolicki – obrządek bizantyjsko-ukraiński (Kościoł Greckokatolicki)	33	0,09	0,09
Kościoł Zielonoświątkowy	26	0,07	0,08
Kościoł Starokatolicki Mariawitów	10	0,03	0,03
inne	59	0,15	0,17
Nienależący do żadnego wyznania	929	2,41	2,64
Odmawiający odpowiedzi na pytanie o wyznanie	2 734	7,10	x
Nie ustalono	627	1,63	x

Źródło: *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny ludności i mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013, s. 99.

Zestawione w tabeli 2 wyniki jednoznacznie pokazują, że większość społeczeństwa polskiego identyfikuje się z instytucjami wyznaniowymi: 34 222 tys. mieszkańców Polski uznaje siebie za członków (wiernych, sympatyków) kościołów, związków wyznaniowych, denominacji i ruchów religijnych. Jeśli tę liczbę odniesiemy do ogółu ludności Polski, to jest to 88,9%, zaś odnosząc ją do osób, które odpowiedziały na pytanie o przynależności wyznaniową, otrzymujemy 97,4% populacji osób o rozpoznany statusie wyznaniowym. Zatem kategoria „nienależących do żadnego wyznania” liczy 929 tys. osób, co stanowi 2,4% ogółu ludności Polski oraz 2,6% populacji osób, które określiły swój status wyznaniowy.

Podsumowanie

Zmiana systemu politycznego w Polsce pociągnęła za sobą instytucjonalne religijne ożywienie, liberalizację prawa wyznaniowego w porównaniu z okresem PRL oraz szereg nowych uregulowań prawnych w odniesieniu do kościołów i związków

wyznaniowych. Szczególnie lata 90. XX w. charakteryzowały się bezprecedensową dynamiką w instytucjonalnej sferze struktury wyznaniowej w Polsce. Tradycyjne na polskiej ziemi kościoły odzyskiwały swoją podmiotowość poprzez prawne regulacje stosunków z nowym państwem, rozszerzały zakres prawnie gwarantowanej działalności, a obok nich (czasem w ich obrębie) wyrastały nowe, nieznane wcześniej w polskiej tradycji i często zaimportowane z nagle otwartego przez zmianę ustrojową Zachodu, ugrupowania religijne lub parareligijne zwane w literaturze przedmiotu nowymi ruchami religijnymi. Liberalna procedura administracyjnej rejestracji nowych kościołów i związków wyznaniowych, wynikająca z pierwotnej wersji Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, powodowała szybki przyrost usankcjonowanych prawnie podmiotów religijnych. Już w pierwszej połowie lat 90. nastąpiło podwojenie liczby kościołów i związków wyznaniowych w porównaniu z rokiem 1989, zaś w ciągu 25 lat ich liczebność zwiększyła się ponad trzykrotnie i w efekcie struktura wyznaniowa współczesnej Polski cechuje się daleko posuniętym pluralizmem.

Znacząca zmiana nastąpiła również w sposobie ewidencjonowania wyznań religijnych. Wypracowano szereg procedur umożliwiających administracji państwowej w miarę transparentny proces rejestrowania nowych podmiotów religijnych. Główny Urząd Statystyczny, w którego kompetencjach po 1989 r. znalazło się zbieranie danych statycznych o kościołach i związkach wyznaniowych, opracował i wdrożył wiarygodne metody pozyskiwania danych statycznych od przedstawicieli poszczególnych wyznań. Po 25 latach przemian w Polsce można również mówić o swoistej akulturacji znaczącej większości podmiotów wyznaniowych do sprawozdawczości statystycznej, co jest niezwykle istotną kwestią w pozyskiwaniu podstawowych danych o tak wrażliwym wymiarze życia jednostek i społeczeństw, jakim jest wyznanie religijne. Jednak nadal dużym wyzwaniem jest dokładne oszacowanie liczebności członków poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych, które – o czym pisałam w niniejszym opracowaniu – charakteryzują się dużą różnorodnością zarówno w zakresie ich wielkości, jak i stopnia ich rozproszenia oraz rozmieszczenia.

Registration procedures for religious entities and changes in religious structure of the Polish society after 1989

The paper presents two main topics related to changes in religious structure of the Polish society between 1989–2013: administrative and legal registration procedures for churches and religious associations, which are a consequence of

religious policy of the state, and a statistically documented description of transformation of the religious structure of the Polish society during the last twenty five years. Analysis of official documents shows that the systematic change in Poland led to liberalization of religious law and introduction of many new regulations concerning churches and religious organizations, which led to significant religious revival in its institutional dimension.

Keywords: religious structure in Poland, registration procedure for churches and religious associations, new religious movements, religious pluralism, religious entities

Les procédures d'enregistrement des entités religieuses et les changements dans la structure religieuse de la société polonaise après 1989

Ce document présente deux sujets liés aux changements de la structure religieuse de la société polonaise entre 1989 et 2013: 1) les procédures d'enregistrement administratives et juridiques pour les églises et les associations religieuses résultant de la politique religieuse de l'Etat; 2) une description de la transformation de la structure religieuse de la société polonaise au cours des vingt-cinq dernières années. L'analyse des documents officiels montre que la transformation en Pologne a conduit à la fois à la libéralisation de la loi religieuse et à l'introduction de nombreux nouveaux règlements concernant les églises et les organisations religieuses, et en conséquence à une renaissance religieuse importante dans sa dimension institutionnelle.

Mots-clés: la structure religieuse en Pologne, la procédure d'enregistrement des églises et des associations religieuses, les nouveaux mouvements religieux, le pluralisme religieux, les entités religieuses

Процедуры регистрации религиозных объединений и изменения в конфессиональной структуре польского общества после 1989 года

В статье рассмотрены две основные темы, связанные с изменениями в религиозной структуре польского общества в 1989–2013 гг. Первой являются административные и правовые процедуры регистрации церквей

и религиозных объединений как следствие государственной вероисповедной политики. Второй – картина конфессиональной структуры населения Польши за последние двадцать пять лет и динамика ее изменений. Анализ официальных документов, имеющих нормативный и статистический характер, показывает, что изменение политической системы в Польше привело к либерализации государственной вероисповедной политики, к введению многих новых правовых норм в отношении к церквям и религиозным объединениям и к значительному религиозному возрождению в его институциональном аспекте.

Ключевые слова: конфессиональная структура населения Польши, процедура регистрации церквей и религиозных объединений, новые религиозные движения, религиозный плюрализм, религиозные организации